„А ми тую червону калину підніме мо..."

В. К.

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ.

Їх історія і характер.

НАРИС.

В. К.

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ

ЇХ ІСТОРІЯ І ХАРАКТЕР

НАРИС

Львів 1920. — Накладом Івана Квасниці.
З друкарні „Діла“, Ринок ч. 10.

Історія й судьба Української Народньої Республики тісно звязалися від січня 1918 р. з іменем Січових Стрільців, як військової частини, яка невідступно боронила ідеї самостійности України за весь час двохлітньої боротьби українського народу за волю.

Але, хоч само імя Січових Стрільців загально відоме, ні в пресі, ні у видавництвах досі не появилися точніщі дані про цю організацію, хоч історія Січових Стрільців не тільки з точки погляду історії цілого народу, але й навіть з чисто військових досвідів, не позбавлена доволі значного інтересу. Цікава вона для галицького громадянства також і тому, що сама ідея цієї організації, січово-стрілецькі звичаї і стрілецький дух—виросли на галицькому ґрунті й беруть початок в організації У. С. С.

Січово-стрілецька організація, це вислів національної ідеї, ідеї самостійности народу й революційних ідей, проголошених на початку російської революції. Січові Стрільці являються не тільки національним військом, але й військом наскрізь революційним. А тому,

щоби добре зрозуміти характер цього війська, нам треба точніще приглянутися ґенезі Січового Стрілецтва й почві, з якої воно виросло.

Світова війна заскочила наш народ в такому положенню, у якому не могло бути сумнівів про те, хто являється головним ворогом України. Таким ворогом аж до російської революції була Росія — й відсіль зродилося прихильне відношення нашого народу до осередніх держав. Ця прихильність, розуміється, була вимушена тодішними обставинами і вимагала від молодого покоління, яке із зброєю в руках боролося проти Росії, великої жертви почуваннями. І ця жертва була тим тяща, що молоде покоління було виховане чистою ідеєю об'єднання всіх українських земель і здобуття повної незалежности для цілого народу. Таким робом германофільська орієнтація була для молодих борців за волю України тільки перехідним, але дуже болючим етапом, який міг закінчитися тільки — зверненням багнету проти Австрії, як проти держави, що під її владою значні, ще не освоболжені, українські простори.

Ці настрої дуже добре були відомі австрійському урядові і ще в 1916 році гр. Л., полковник австр. ґенерального штабу, запитаний центральним урядом про вартість У. С. С. хоч і відповів з найвищими похвалами для їх боєвої справности, то все таки додав,

що він „їх боїться тому, що вони здібні на все".

Вибух російської революції приніс між иншим і закінчення цієї вимушеної германофільської фази в настроях нашого молодого покоління і його симпатії зразу й різко звернулися до революційної Росії, яка проголосила волю всім націям давної царської імперії. Повстання Центральної Ради в Київі й українізація південно-западнього фронту переродили ці симпатії в явну й недвозначну ворожість супроти Австрії, яка преці мала на своїй совісти немалі гріхи у відношенню до українського народу. І так вже в літі 1917 р. у таборах для полонених прийшло до поважного роздвоєння, а навіть ворожнечі поміж самостійницькою українською молодіжю, а льояльними для Австрії представниками старшого покоління. Це роздвоєння, це зродження нових ідей, відкриття нових горизонтів—явилося само собою, цілком спонтанічно, у всіх таборах розкинених на широких просторах Росії. Воно може бути одним із доказів того, що суспільна думка живе своїм окремим, самостійним життям. Кличем цієї анті-австрійської частини нашої молодіжі став Київ — і з усіх, навіть найдальших кінців Росії — почали тікати туди полонені Українці, щоби стати в ряди нової української армії. Їх мрією була українська офензива на Галичину, у якій і вони взялиб участь. Революційні кличі були

до тої міри приманчиві й до тої міри захопили цих наших полонених, що вони раділи успіхам наступу Керенського, вірючи в те, що в ім'я правди Україна здобуде самостійність без проливу крови братніх народів українського й московського.

Навіть тоді, коли большевицька демагогія й невдарність центрального правительства руйнували фронт, навіть тоді у наших полонених була віра, що сила українського народу устоїться проти большевицьких приман і що Україна, а не Росія, побідно закінчить війну з Німеччиною.

Оце й є це тло, на якому до повного свого вислову дійшла ідея самостійности України, чиста ідея, незіпсована компромісами під видом „орієнтацій".

Тимчасом події йшли з нечуваною бистротою і підчас захоплення влади большевиками в листопаді 1917 р.—фронт фактично перестав істнувати. Полонені справді не перецінили сили українського народу — зукраїнізовані полки справді найдовше опиралися дезорганізаційній пропаганді большевиків. Тільки недосвідченість, недостача розваху і організаційного хисту нашого правительства у Київі, а передовсім те, що воно зовсім не визискало пробудження націоналізму й національного ентузіязму наших мас та дього довіря, яке тоді мала Центральна Рада — тільки це не дало змоги нашому правительству очистити

Україну від большевиків і ставити опір на фронті, на якому весь час ішли криваві, а для Українців побідні бої поміж збольшевиченими московськими, а вірними Центральній Раді зукраїнізованими полками. На жаль одначе—ці зукраїнізовані полки, не бачучи влади, яка ними опікувалабся й вимискувалаби як слід, ці полки в свою чергу почали зневірюватися і дезорганівуватися. З кінцем грудня 1917 р. український фронт перестав фактично істнувати, а по ентузіястичному зриві, якого не використано як слід, наші маси перестали підпирати Центральну Раду. Так загасла перша іскра національно-державної свідомости серед мас України.

Якраз підчас найбільшого розмаху пропаганди большевицьких ідей, якраз тоді, коли ідея салдатських і робітничих рад була найбільше приманчива і чиста — з кінцем листопаду 1917 р. в Київі почав формуватися „Курінь Січових Стрільців", зложений з полонених і виселенців Галичан, для піддержки Центральної Ради й відбиття Галичини від Австрії. Початок цьому формуванню дав Галицько-Буковинський Комітет, а із старшин С. С. взяли в ньому участь отаман Евген Коновалець, сотники Федір Черник і Андрій Домарадський, полковник Роман Дашкевич та осаул Іван Чмола.

Це був час тріюмфу большевизму й радянської системи в армії, час повного розвалу

внутрішно-державної адміністрації й війська. На цілій території України йшли бої поміж відділами, які кидали фронт, а рештками військ, вірних Центральній Раді. Це був час, коли Ленін проголосив війну Центральній Раді, коли з півночі двигнулися на Україну большевики, а Україна не змогла виставити проти них ні одного більш-менше боєздатного українського відділу.

Вже в грудні був взятий Харків, а в останніх днях Полтава і з початком січня 1918 р. большевицькі відділи наблизилися на 80 верст до Київа.

Ідея радянського устрою у війську має за собою незвичайно багато демагогічних псевдо-аргументів, вона видається дуже вигідною й зовсім ясною, а передовсім незвичайно оригінальною і вповні відповідає обороні прав одиниці, які завжди видвигає революція в своїх перших днях. Тому ця ідея має такий непереможний вплив на вояків — навіть дуже патріотично настроєних. Тільки на практиці може всякий пересічний вояка наглядно зрозуміти всю шкідливість цієї ідеї для війська. Тому й не диво, що курінь Січових Стрільців, який в грудні 1917 р. числив ок. 500 багнетів, а зложений був з пересічно ідейного й інтеліґентного вояцького матеріялу, що цей курінь, стоячи недвозначно на ґрунті самостійности України, мимо цього приймив рядянську систему.

Розуміється, що ця система зовсім звязала старшин, знищила їх ініціятиву і вплив і курінь Січових Стрільців ледви, чи в перших днях січня 1918 р. представляв собою якусь ебудь боєву вартість.

Якраз у перших днях січня 1918 р. у Київ приїхали решта визначніщих старшин С. С., тепер отаман Андрій Мельник, полковник Роман Сушко, осаул Василь Кучабський і сотники Петро Пасіка, Дмитро Герчанівський і Федір Микуляк, давні старшини У. С. С. Вони наглядно бачили по дорозі на Україну, яка страшна грова надвигається на неї під видом недисциплінованих відділів большевиків та, як мало зроблено, щоб оборонити від них столицю. Для них ясно було, що Київ мусить бути втрачений, що за пізно зорганізувати якунебудь більш певну оборону.

За ініціятивою тих старшин було зібране віче всіх Стрільців, на якому старшинам удалося так ясно представити цілу злочинність радянської системи у війську, що Стрільці рішили розвязати всякі ради і віддатися без застереження у розпорядження своїх старшин.

Так покінчилася перша фаза розвою Січових Стрільців — радянський період, цей, який у большевицькій армії тривав цілий рік.

Наскільки важний цей протирадянський переворот у рядах Січових Стрільців для історії цілого українського народу — доказують

найближчі події, які відогралися в Київі в двадцятих днях січня.

На оборону столиці проти десятитисячної большевицької армії була вислана зараз на другий день по згаданому вічу одна сильна січово-стрілецька сотня під проводом полк. Романа Сушка. Вона ввійшла в склад відділу, веденого головним отаманом Симоном Петлюрою й зложеного крім Стрільців ще в двох слабих сотень гайдамаків і одної батерії. Цей невеличкий, але безумно відважний відділ зискав кілька цінних побід і відбив ворога на десятки верст від Київа.

Тимчасом у Київі вибухло грізне большевицьке повстання. Воно дуже швидко захопило майже ціле місто. Рештки здезорганізованих українських полків відмовили Центральній Раді послуху і на вулицях ішов дуже нерівний бій поміж большевицькими повстанцями а зібраними на швидку руку українськими силами. Підчас того відбувалося безперервно засідання Центральної Ради під проводом проф. М. Грушівського мимо цього, що повстанці обстрілювали скорострілами сам будинок Центральної Ради вже з близької віддалі. Якраз в цей рішаючий момент Стрільці дістали наказ виступити до бою і виконали його без обсуджування і не проявляючи своїх сумнівів, вповні довірюючи своїм старшинам. В бій вступило ледви 150—200 Стрільців — і цілком зрозуміле, що такі незначні сили, роз-

ділені на пятьсоттисячне місто, мусіли доказувати справжніх чудес геройства, щоби здобути побіду. По кількадневних незвичайно кровавих і жорстоких боях Стрільцям удалося повстання подавити, а відділ от. Петлюри, який успів підійти ще перед повною ліквідацією цього повстання — довершив побіду і змінив до крайности перетомлених і перебитих оборонців Київа.

Немає сумніву, що побіда большевиків у Київі булаб покінчилася розстрілом всіх наших визначніщих діячів і правдоподібно на довгий час перервалосяби було існування української влади, як речника волі народу.

Мимо самопожертви українських сил — упадок Київа був неминучий. Якраз по подавленню повстання большевицькі сили нагрянули на столицю і по дводневному обстрілі й бою взяли місто.

Рештки Січових Стрільців — проріджені дві сотні — та незначні сили других відділів виступили з Київа у напрямі Ковеля, охороняючи наше правительство.

Тимчасом був заключений берестейський мир і Січові Стрільці пробилися разом з правительством через відступаючі з фронту збольшевичені відділи аж майже до самого фронту.

Візвані нашим правительством німецькі сили увійшли в межі України і в марті 1918 р. столиця України була відбита. В Київ увійшли першими Січові Стрільці.

Март і квітень 1918 р. були періодом повного спокою на Україні й С'чові Стрільці взялися за горячкову організацію. В квітні був вже готовий один трохкурінний полк при одній полевій батерії і одній сотні скоростріл'в.

Горячковість, з якою тоді працьовано, не давала Січовим Стрільцям ні можности ні часу пильно слідити за німецькою політикою на Україні. Тому сам факт перевороту звалився на Стрільців цілком нечайно і з перший мент зовсім здезорієнтував їх тим більше, що зручними зарядженнями Німці порвали нашому правительству всякі звязки і таким чином не дали йому змоги видати Стрільцям накази по повнім виясненню ситуації, яка саме зложилася.

Німецькі сили в самому Київі можна було рахувати на 30.000 люда при сильній артілерії. Але не вважаючи на таку чисельну перевагу ворога — Стрільці ні на один мент не вагалибся вдатися в бій, тим більше, що у вуличних боротьбах грає головну ролю не скількість, а якість вояків. Коли взяти під увагу незвичайне психічне напруження, у якому були тоді Стрільці і справді нечуваний боєвий запал, який каже надіятися, що Стрільці боролибся тоді безумно — та, коли добре оцінити збройну піддержку Стрільцям з боку населення, яке звернуло на них свої очі, як на одиноких оборонців революції й

демократизму, — то можна припускати, що підчас самого перевороту і в найблищий день за ним, Стрільці булиб майже без сумніву зліквідували гетьманський переворот і викинули Німців з Київа.

Не відомо, як пішлиб були події, якби Стрільці були кинулися в бій. Але до бою всетаки не прийшло, бо Стрільців заманили Німці переговорами, які тягнулися два критичні дні. Вони обіцювали Стрільцям ліквідувати переворот без проливу крови. Ці два дні дали Німцям можність визискати положення на цілій Україні, а третього дня Німці зломивши свої обіцянки, оточили стрілецькі казарми залізним перстенем броневиків і війська, звернувши на кожду казарму по кілька батерій. Таким робом — третього дня по перевороті Стрільці булиб знищені самими тільки гранатами на кілька мінут потім, як ріши либся виступити до бою.

Не вважаючи для себе можливим погодитися з недвозначною гетьманською реакцією, Січові Стрільці відкинули дуже вигідні пропозиції гетьмана і рішили розвязати полк.

На скільки стійка і горда була постава Стрільців підчас перевороту і наскільки пошани мало чуже національно населення Київа до Стрілецтва, доказують симпатії і любов цього населення до Стрільців, які воно в тих днях вперве їм оказало. В цей тяжкий

момент Стрілецтво зискало повну моральну побіду.

Все рухливіще, все революційне споміж Стрільців бувших австр. підданих не вернуло назад в Австрію, а нелєгально проживало на Україні, тиняючися нераз в нужді, щоби діждатися хвилини нової „Стрілецької збірки".

Так покінчився другий етап розвою Стрілецтва. З військової точки погляду тодішне Стрілецтво представляло собою гарний боєвий матеріял. У формах же організації воно старалося знайти спосіб примирення поміж демократизмом і як найбільшою волею для одиниці з одної сторони, а духом дисципліни, яка ціхує всяку стару армію, з другої. Цей досвід не дав одначе вповні вдоволяючих вислідів і мимо дуже високої вартости тодішне Стрілецтво ще не зовсім дало повний вислів своїх сил.

Тепер приходиться з черги змалювати тодішні настрої й ідеольогію Стрілецтва. Полонені, які вписувалися в ряди Стрільців, представляли собою найрухливіщий і найбільше поступовий елємент, пірваний струєю революції. Вони принесли з собою ясний і повний віри ідеалізм, такий характерний для Стрілецтва. Це були національні ідеалісти, виховані в Галичині надіями на світлу будучину свого народу. Революційні ж кличі, принціп волі, самовизначення і самоврядування — ублагороднили їх галицьким націоналізмом. Стрілець-

кий націоналізм перестав бути неясною й неозначеною хімерою, він не оперував абстрактним поняттям нації і імперіялістичної потуги національної держави.

Змістом стрілецької самостійницької думки був якнайбільше демократичний внутрішньо-державний устрій, земля селянам, воля робітникам, запевнення культурного розвою національним меншостям на Україні. Стрілецтво ніколи не мріяло про здобуття чужих земель, про збройне поширення українських впливів на схід і на полудне. Воно все було ворогом імперіялізму, як ідеї, яка йде в розрів з правдою. Тому й ясним є те, що Стрільці не могли погодитися з гетьманом. З одного боку вже тоді видко було, що Гетьман буде примушений зійти з різко самостійницьких шляхів і піде на компроміс з російською державністю за ціну українських національно державних уступок, а з другого реакційність його політичної програми ставила під знак запитання добро і щастя більшости населення України.

Коли тепер візьмемо під увагу те, що до Стрільців вступали майже виключно люде сміливі і повні молодих сил, які ради ідеї забували на своє особисте положення, на все дороге їм особисто, люде, які справді ні на хвилину не думали про те, що буде завтра, яких не відстрашувала ні нужда, ні смерть; коли вповні зрозуміємо те, що майже ні в од-

ному бою Стрільці не стояли проти рівних їм сил, що майже завше вони боролися проти ворога кілька, або й кільканайцять разів чисельно сильнішого — то зрозуміємо також те, що зветься „стрілецьким розмахом". Стрілецтво ні на хвилину не звертало уваги, що воно оточене байдужим, а то й ворожим населенням, ні на момент не застановлялося, яку дрібну силу воно представляє собою на величезних просторах України. Воно весь час задивлене було в [illegible]о ідею і тому влучно його названо „лицарями абсурду".

Додамо до цього ще віру в остаточну побіду, віру, яка не слухає голосу розуму, ні розумових обчислень, а пливе з душі людини мимо її волі і навіть проти тої волі, а тоді вповні зрозуміємо, що такого „стрілецька душа". Стрілецька душа — вислів любови народу, стремління до правди, безумного розмаху і віри, тої віри, що проломлює стіни.

Стрілецтво складалося з людей інтелігентних і вихованих на западній культурі, але зуміло примирити западно-культурну форму з національним змістом. Таким чином воно завше було національним військом мимо цього, що його зверхний вигляд не має нічо національного. Стрілецький одяг не має ні одної синьо жовтої стрічки, ні одної національної ціхи.

На шапці англійського крою видніє герб України — символ національної ідеї Стрілец-

тва. Під цим гербом кусок червоної китайки — символ революції й змагання до правди. Оце все, що можна вичитати із стрілецького одягу.

Широкі простори України, багацтво цеї землі, зродили суттєву ріжницю поміж психольогією наддністрянця й наддніпрянця. Наддністрянець бачить дрібниці, він запускається в подробиці, він добрий організатор на малу скалю, він пересічний, але солідний робітник. з під уваги наддніпрянця усуваються дрібниці, у нього є розмах, є широкі горизонти, але — майже повна нездібність проводити свої ідеї в життя. Супроти життя він безрадний, бо в своїх спостереженнях і комбінаціях він перескакує такі перехідні, але не цілком неважні подробиці, без яких всякий плян організаційний не може здійснитися.

І якраз Стрілецтво витворило новий і правдоподібно будучий наш національний тип. Воно злучило в собі прикмети обох нерівних частин нашого народу. І в цьому являється вага і вартість Стрілецтва для розвою нашого народу—Стрілецтво виховує повного Українця, для якого всякий партикуляризм є чужий.

Тому всякого вражає солідність стрілецької організації, організаційний хист, а передовсім енергія в праці й холодне обчислювання так вислідів цієї праці, як і можливих наслідків даної програми діяльности. Одною із наших національних хиб є любов до блискучо-

го спектаклю обчисленого на викликання враження у глядачів, але порожнього, а то й гнилого внутрі. І якраз Стрілецтву удалося майже вповні увільнитися від цієї, національної хиби. Тим можна пояснити силу і зміст самої організації Стрільців, таку силу, якої досі не достиг ні один військовий відділ на Україні поза Стрільцями. Результати праці в Стрілецтві є одначе вислідом того, що в свою організацію Стрільці вкладають справжні скарби енергії. В своїй праці вони до деякої міри забувають на весь світ, звернувши всю свою увагу, всі думки, всі почування, цілу силу волі у напрямі—сильного Стрілецтва.

Не можна одначе думати, що в Стрілецтві брали участь тільки галичане. Вони дали початок організації — це правда, вони навіть зайняли більшість провідних постів в Стрілецтві, але—вони притягнули також багато наддніпрянців І вже в другому періоді Стрілецтва — третина Стрільців були наддніпрянці, які дуже швидко перенялися стрілецьким духом і ні в чім не уступали найкращим представникам стрілецького війська.

А всетаки характер Стрілецтва—стрілецька душа, а передовсім серіозність праці, результат західно-европейських впливів—робить Стрілецтво доволі чужим і незрозумілим для свого власного народу. Відчуження Стрільців від теперішнього українського національного характеру правдоподібно дуже швидко зло-

милаби цю орґанізацію, якби дух Стрільця на диво швидко не поширювався на оточення. І якраз тому Стрілецтво у всякому положенню знаходить друзів — навіть серед чужинців і ворогів України. На селі ж Стрільці завше являлися блискучим метеором. Селяне звичайно витали Стрільців недовірям, а пращали сльозами й жалем.

Не від річи буде дати тут ілюстрацію впливу Стрільців на населення. По приході Німців, але ще перед упадком Центральної Ради в кількох селах на Київщині вибухли заворушення. Туди була послана одна стрілецька чета для обеззброєння селян. Відомо, що обеззброювання сіл річ доволі ризиковна і звичайно вимагає поважніщих сил. Стрілецька чета вжила для цієї цілі спеціяльної тактики: по коротких переговорах вона закватирувалася в збунтованому селі і — по одному — двох днях побуту Стрільців — селяне носили зброю зовсім добровільно. В одному селі канівського повіту двох, недавно тільки приділених до чети нових Стрільців, допустилося крадіжи грошей у Жида, у якого кватирували. Чета доказала їм злочин, власним судом засудила обох на смерть і розстрілила в присутности селян, які просили їх помилувати. Протокол суду був пересланий четою до команди полку для оправдання вчинку. Можна уявити собі, скільки симпатій для Стрільців мусів ви-

кликати такий безсторонній акт справедливости.

Розуміється, що почуття власної вартости розвиває у Стрільців гордість на Стрілецтво. Вона являється неоціненою піддержкою для Стрілецтва в тяжких моментах. Мимо цього є одначе деякі темні сторони цієї гордости. Вона робить на посторонніх враження зарозумілости. Крім цього треба признати, що доволі часто стрілецька гордість переливається через край і перероджується в погорду, або недоцінювання других військових відділів. Таке поведення Стрільців піднімає ворожнечу проти них і в результаті не зовсім добре впливає на одноціліть української армії. Може бути, що ця взаїмна неохота й є причиною доволі малого впливу Стрілецтва на настрій і поведення других відділів українського війська.

Ми обширно представили характер Стрілецтва, бо тільки тоді зрозумілою стане дальша його історія.

Можна уявити собі, які важкі були переживання Стрільців три-чотири місяці по гетьманському перевороті. Розкинені по всій Україні, свідки руїни їх ідей і свідомі свого безсилля, Стрільці мусіли доволі значно змінити свій спосіб думання. Були навіть випадки самовбійств давних Стрільців в тих важких трох місяцях руїни.

З переворот[illegible] витягнуло Стрілецтво ду-

же важну науку, якої навчила його німецька політика. При всім своїм ідеалізмі і всій прямолінійности, Стрільці не могли не дійти до думки, що ціль освячує способи. Бажання помстити зневагу, кинену цілому українському народови, а з окрема Стрілецтву, не могло Стрільцям дозволити забути на німецьке насилля і гетьманську зраду національних інтересів.

Були використані всі можливости, при яких можнаби було зарядити „стрілецьку збірку" і в момент хитання гетьмана, який все ще не рішився, чи йти з Україною, чи з Росією, в цей момент одержало дозвіл на нове формування в Білій Церкві в серпні 1918 р. З цим моментом починається третя й найбільш блискуча фаза в розвою Стрілецтва.

А все таки не можна думати, що Стрільці почали формування у Білій Церкві з непохитним наміром повалити гетьмана. Тодішне становище Стрілецтва можна означити так: воно згідне булоби піддержувати гетьмана, якби він виразно став на оборону Самостійности України. Ця самостійність моглаби бути запевнена тільки при піддержці широких мас, а тому гетьман мусівби зрехтися своїх реакційних стремлінь. При тому, одначе Стрілецтво було певне, що ні на одно, ні на друге гетьман не піде.

Зате не тільки провідники Стрілецтва, але й кождий пересічний Стрілець були вповн-

ні свідомі того, що новосформоване Стрілецтво повинно стати не тільки оборонцем самостійности України, але й революційною силою, яка має на цілі провадити реакцію. До такого завдання Стрілецтво мусіло основно підготовитися й дати справді залізного вояку.

Було скликане зібрання найстарших стрілецьких старшин для вирішення способу ведення праці, в якому взяли участь: от. Е. Коновалець і от. А. Мельник, полк. Р. Сушко, ос. Іван Чмоля, ос. В. Кучабський, сот. Ф. Черник і сот. М. Матчак. Воно вирішило, що нове Стрілецтво повинно стати добірним відділом ідейних і сміліх вояків, при чому всі старання повинні бути вжиті для того, щоби утруднити доступ небажаних елементів. Сам режім треба зробити до тої міри тяжким, щоби від організації самі собою відскочили всі слабші, або менше ідейні елементи. Рішено підобрати тільки найкращих і найбільш корисних старшин і надати Стрілецтву всі форми організації і внутрішньої спайки, прийняті у найбільш здисциплінованих арміях. За стрілецьку муштру прийнято австрійську з деякими подробицями і загальним характером виконання муштри німецької. До Стрільців поставлено такі вимоги, з яких можна було вивязатися тільки найвищим напруженням фізичних і духових сил вояка.

Таким робом Стрілецтво вернуло до

форм, принятих у старих арміях. Революційний характер Стрілецтва мав проявитися тільки в повній свідомости завдань і цілей Стрілецтва, в революційности його духа. Величезна бібліотека й систематична, а цілева освідомлююча діяльність старшин повинні були підсичувати ці революційні настрої. Звернено також переважну увагу на виплекання офензивного настрою стрільців, щоби вони могли видержати навіть найтяжші бої. Кличем виховання в Білій Церкві було: „Ми хочемо і мусимо здобути самостійність України", „Земля і воля на вістрю нашого багнета" і „Стрільці не знають, — що значить „назад".

На заклик збірки почали стягатися Стрільці з усіх кінців України і в бараках біля Білої Церкви зразу закипіла праця. До якої міри підбирано Стрільців доказує це, що мимо повної значного напливу охотників, стрільці рушили на повстання проти гетьмана з чотирма тільки сотнями піхоти, одною батерією і дванадцяти скорострілами. Який гострий був режім, заведений у Білій Церкві, доказує це, що із 160—180 людей, при вході вишколу в сотнях оставалося тільки 90 - 100 Стрільців. Ілюстрацією інтензивности праці може послужити те, що остання Біло-Церківська сотня, зложена з самих тільки національно несвідомих новобранців з Біло-Церківщини, відбула лише десяти дневний ви-

шкіл, бо командір сотні дістав наказ виставити боєздатну сотню менше, чим до двох тижнів. За десять днів удалося витворити в сотні таку свідомість і такий непереможний настрій, який дозволив кинути її в бій. Недостатки боєвого вишколення, ця сотня з лихвою покривала розмахом, з яким вона в найкритичніщих моментах ішла на багнети — завжди проти кількакратно сильніщого й досвідченого противника.

На кілька днів перед повстанням гетьман прислав на перегляд Стрільців товариша воєнного міністра ґенерала Ліґнау. Здаючи звіт Ліґнау заявив, що Стрільці далеко оставили за собою найкращі давні ґвардейські полки.

Всі ці ілюстрації повинні дати бодай неповний образ горячковости праці й контури системи, що її приняло Січове Стрілецтво у Білій Церкві.

Тимчасом гетьман чимраз більше склонювався до Росії, а його маніфест, який заповідав федерацію, виданий 14. листопада 1918 р. був сиґналом повстання.

Зараз по одержанню цього маніфесту 15. листопада в один момент стрілецькі бараки перемінилися в готовий до бою табор. На стрілецьких залізних касках появилися червоні стрічки і ентузіязм та боєвий розмах такий великий був у Стрілецтві, якого воно досі ще не знало. Перед бараками на відногу

залізниці почали заїздити паровики й вагони. З них швидко заімпровізовано броневі поїзди, узброєні в скорострільні й гармати.

В містечку переняла владу Українська Народ. Республіка по обеззброєнню гетьманських відділів. Німці заховалися зовсім пасивно, а з Києва підоспіла делєгація від зольдатенрату, до якого вже дійшла відомість про це, що діється у Білій Церкві. З делєгацією підписано договір про невтральність німецьких військ.

Революція на Україні була фактом доконаним. В стрілецьких баражах вже поміщувався гол. отаман Петлюра разом з Директорією.

Три поїзди були зложені із стрілецьких сил. Авангардом — пів сотні, за ним півтора і останній поїзд — з двома сотнями.

Був божевільний плян у Стрільців підїхати під Київ заки із столиці будуть вислані їм на зустріч ворожі сили, — і з одного розмаху, в вуличнім бою взяти місто. Стрільцям були виложені підстави тактики, ще довго до повстання, а передовсім дуже точно була переведена наука про вуличний бій. В цьому бою Стрільці були певні своєї перемоги, бо в йому не скількість, а якість вояка грає головну ролю і знання характеру вуличного бою.

Ізза труднощів, які поставили Німці у Хвастові, перший стрілецький поїзд, який виїхав 16. — відїхав з Хвастова тільки ніччю на

18. листопада і вже зранку — зовсім несподівано для обох противників, дві сотні стрілецькі зустрілися з шістьнадцяти сотнями московських офіцирів і гетьманських сердюків біля Мотовилівки. Бій розвинувся сам собою і по кількагодинному дуже кривавому змаганню Стрільці одержали повну перемогу. Противник оставив на полі битви около 600 трупів і змів відступити назад тільки своїми крилами. Цілий ворожий центр, на який противник положив найбільше ваги, остав на полі бою.

Цей — стрілецький Маратон був вислідом не пляпових тактичних маневрувань, бо на них не було часу, а виключно був результатом стійности і холоднокровности Стрільця, який знав, що: „Земля і воля на вістрю нашого багнету" та, що: „Стрільці не знають, що значить: назад".

На жаль побіда була окуплена смертю сотника Федора Черника, який заплатив усібленням стрілецького розмаху й безумної відваги. Він був одним із найбільших творців Стрілецтва і найвищий упадок Стрілецтва треба в значній мірі приписати тому, що його не стало. Другою дуже болючою втратою була смерть сотника Миколи Загаєвича, який був усібленням тихої й безпретенсіональної жертви, а своїм впливом і любовю до народу він нераз змягчував незавше заслужено горду поставу Стрілецтва.

Бій під Мотовилівкою був рішаючий для всього повстання проти гетьмана й Німців. Київ упав з пораженням московських офіцирів під Мотовилівкою.

Цей бій зразу відобрав ворогови всяку ініціятиву і посіяв в його рядах паніку та страх перед Січовим Стрілецтвом. Мимо всеї злоби проти всього українського, тодішня московська преса висловлювалася про Стрілецтво завше тільки з найвищими похвалами і подивом.

Проріджені мотовилівським боєм і численними сходками, які завше рішав стрілецький багнет, Стрільці в силі не більше 350 піхотинців з одною батерією і скорострілами, серед осінньої слоти, не знаючи сну і відпочинку, підступали під Київ, весь час маючи перед собою морально знищеного противника в силі не менше 2000 чоловіка.

Третього дня по мотовилівському бою підоспіла перша поміч — Чорноморський Кіш в силі шістьсот багнетів. Ще кілька днів йшли невеличкі бої при майже повній пасивности противника, як загоріла одним великим повстанням ціла Україна. Рушили села і швидко розбиті були всі гетьманські сили. На Київ йшов один поїзд узброєного селянства за другим.

Перед Стрілецтвом явилося справді дуже трудне завдання поширити свою невеличку частину і швидко з одного куріня Стрільців

була сформована повна дивізія. Сама тільки стрілецька батерія розвинулася у сім батерій.

Стрільці блискучо заімпровізували сформування цілого осаднього корпусу, зложеного крім дівізії Стрільців, ще із шести инших полків.

Величезний здвиг нашого народу підчас цього повстання може зрозуміти тільки той, хто бачив, як горячково працюють апарати на хвастівській стації, на якій стояв штаб головного отамана Петлюри. З усіх кінців України без перерви йшли депеші, які говорили про бої й заняття ріжних міст, про нестримний рух народу й його побіди. Завдяки знаменитій організації залізнодорожників і телєграфістів — рух повстанчих відділів по залізниці відбувався на диво гарно і швидко. Телєграф подавав точні відомости про сили і склад противника з тих місцевостей, які ще не були заняті повстанцями. На швидку руку заімпровізована інтендантура була в силі вповні заспокоювати всі вимоги військ, що стояли під Київом.

Вкінці прийшов час на Німців, які в початку повстання всупереч умові ставили Стрільцям такі труднощі, котрі могли скінчитися невдачею повстання. В грудні був виданий наказ обеззброєння Німців — і в одному майже дні всі німецькі відділи на Правобережжю зложили зброю — все одно, чи добровільно, чи з боєм. Обеззброєні полки

зразу були відсилані в Німеччину. Стрілецтво могло тріюмфувати — воно помстилося.

15. грудня 1918 по короткім бою Київ був взятий. Сили противника були без порівнання слабші від сил осадного корпусу і числили не більше 5—6000 чоловіка. По цім одначе, як поширилося великанське повстання на всій Україні, не було потреба спішитися зі здобуттям Київа, поки не буде зломана зарозумілість і сила Німців.

Із здобуттям Київа кінчиться третій і найбільш геройський період історії Січового Стрілецтва.

Найбільш заслуженим членом Стрілецтва в цьому періоді являється отаман Андрій Мельник, тодішний начальник штабу Стрільців. Його повна холоднокровність, надзвичайна сила волі й енергія ярко пробиваються в стрілецьких операціях під Київом. Людина, що самою своєю появою викликує пошану — він, як не можна краще, був здібний надати зорганізовану форму селянським масам під Київом.

Розуміється, велике народнє повстання проти гетьмана не було твором самого тільки Січового Стрілецтва. Оказується, що в хвилею проголошення української революції треба було тільки одної іскри, щоб відкрита бочка пороху експльодувала.

Заслугою й гордощами Стрілецтва є тепер що воно свідомо й систематично підгото,

вдялося до революції мимо цього, що прецї зовсім не було відоме те, що за Стрілецтвом піде народ. А слава Стрілецтва в тому, що воно підняло божевільну просто боротьбу з противником, якого сили без найменшого порівнання були більші від сил Стрілецтва. Вкінці рішила питання „бути, чи не бути" повстанню, в даний момент стрілецька побіда під Мотовилівкою, яка зразу влила в народ віру в побіду і таким чином пірвала його до бою. Без Стрілецтва повстання в найкращому разі прийшлоб багато пізніще, а найправдоподібніще взагалі не відбулобся.

В Галичині звичайно недоцінюють Стрілецтва в момент вибуху повстання. Вправді ліві українські партії від довшого часу ширяли невдоволення в масах, але Національний Союз, який тоді обєднював всі українські партії зовсім нічого не зробив у напрямі військової підготовки повстання. До того не можна забувати, що вже у вересні 1918 р. всі селянські повстання в Таращанщині, Звенигородщині й Канівщині були здавлені і в момент виступу Стрільців маси були зовсім стероризовані.

Доказом цього нехай будуть слова отамана Петлюри перед виступом Стрільців із Білої Церкви на Київ. „Я знаю", — казав він тоді, — „ми йдемо на певну загладу. Алеж ми мусимо зробити це для самої тільки істо-

рії. Ми не сміємо здатися без бою... А знаєте? У мене дуже погідно на душі. Я чомусьто вірю в нашу перемогу". Ці слова характерні також для тодішнього настрою Стрілецтва.

В момент проголошення повстання в Стрілецтві була розумова певність і повна свідомість безнадійности цього подвигу — а при тім нерозумна якась, випливаюча з найглибших тайників душі непохитна віра в перемогу.

На кілька днів перед повстанням до стрільців приїхав буз в Галичини д-р Осип Назарук з проханням, щоби Стрільці пішли на поміч у Львів. Він зі слізми в очах благав Стрільців їти на Галичину. „Матері проклянуть вас", — казав. — „якщо ви зрадите свою блищу вітчину". Стрільці ні на хвилю не сумнівалися, що здобудуть Львів у два дні по своїм прибуттю. А все таки один із старшин сказав: „Ми призначені не на здобуття Львова, а на жертву для Київа".

Ці ілюстрації доволі говорять за себе.

Із здобуттям Київа почався довгий і сумний період для Січового Стрілецтва. Період, у якому Стрілецтво часто падало із свого престіжу, то знов досягало давної висоти посвяти, геройства й розмаху, період понурої і безпросвітньої борні, період кровавих, а незнаних, або швидко забутих змагань, період, у якому організація живе дав-

ним своїм розгоном, бо на відновлення її не має ні часу, ні спокійного куточка на нашій широкій землі.

Ріжні були причини того, що по заняттю Київа наш уряд так швидко провалився. Всякому ясне є те, що для опанування цього гігантичного розколихання мас, яке відбулося підчас повстання треба було передовсім повного спокою на кордонах України, а далі достаточної скількости ідейної інтеліґенції, у якої булоб дуже багато організаційного хисту. Ні одного ні другого на Україні не було. З півночі рушили большевицькі війська насилаючи на Україну цілі хмари провокаторів, які ширили в державі анархію. Большевицькі кличі ще не пережилися на Україні, вони не виказали своїх хиб на практиці й були все ще дуже приманчивими для мало свідомих національно мас. Це й забезпечувало в даний мент побіду большевикам, бо ніколи не можна забувати цього, що большевики не побивають противника отвертим боєм на фронті, а завше тільки ферментом і деструктивною діяльністю в нутрі самого державного організму.

Нова війна з большевицькими наїздниками, що ніби прокляття вічно тяжить над Україною, не дозволила зібраних на швидко селянських мас здемобілізувати. Поки ці маси мали конкретного ворога — гетьманський уряд — досі вони виказували деяку, деколи до-

волі значну дісципліну. Коли-ж ворог щез — автоматично повторилася історія розвалу російського фронту після революції.

Бо немає нічого тящого, чим опанувати ці маси, у яких провалився прінціп влади. А давна большевицька пропаганда серед російського війська мала якраз на меті доказати масам, що влада — це ніщо другого, як тільки пустий фантом. Такі маси може опанувати тільки повна посвяти й ідеї ности інтеліґенція, яка не йде на уступки сліпим жаданням темних мас, а противно старається вложити їх в якісь орґанізаційні рамки і освідомлюючою діяльністю дає відповідний напрям енергії маси.

Матеріял старшин в українській армії на жаль представляє так багато до бажання, він пересічно стоїть на такій низькій ступені культури й ідейности, що завдання вдержати військо в руках явилося йому не під сили. До того ніколи не можна забувати, що тодішна українська армія була тільки імпровізацією, без певних орґанізаційних форм, а загальмо преці відоме, що військо не терпить імпровізацій.

Тодішна українська армія дала таким робом прекрасне поле для експеріментів всяких амбітних авантурників, якими на жаль наш народ досі такий багатий. Оце й було причиною численних повстань проти Директорії во імя „большевизму", в яких брали

участь затуманені маси під проводом всяких негідників.

Січове Стрілецтво зробило одну помилку, яка потім жорстоко пімстилася. Воно розкинуло жмінку Білоцерківських героїв занадто широко, й вони майже безслідно потонули в малосвідомих масах селян, змобілізованих під назвою Дивізії Січових Стрільців. Коли-ж тепер уявимо собі цю великанську затрату енергії, яку видало Стрілецтво на Біло-церківське формування і переведення повстання, то зрозуміємо до якої міри Стрільці були втомлені й фізично і морально. Зрозуміємо також, що ці Стрільці не могли здобутися на такий страшний новий видаток енергії, який дозволивби їм поширити „стрілецьку душу" на маси, які звали себе „Січовиками". По повній напруження діяльности і зриві ентузіязму, який граничив майже з мучеництвом, мусіла наступити реакція, а безпосередна зустріч Стрільців з темними масами занадто наглядно виказала ріжницю поміж ідеалом народу, а повним хиб конкретом. Це й викликало деяку зневіру, а на всякий спосіб збільшило втому тим більше, що розкинені Стрільці не могли відновлювати своїх духовних сил своїм взаїмним впливом, спільною піснею, спільними споминами й задушевними розмовами, чи плянами.

Таким робом велике числом Стрілецтво опинилося в самих низах своєї боєвої варто-

сти. Між змобілізованими селянами почалися масові дезерції і згубна, дезорганізаційна пропаганда.

В добавок — Січово-Стрілецьких старшин не вистарчило й прийшлося послугуватись бувшими старшинами російської армії. Вони в переважній більшости випадків зовсім не відповідали тим вимогам, які стрілецька організація привикла ставити до старшин.

Все це було причиною того, що по двох місяцях большевики здобули Київ. Стрільці відступили, давши бій зараз під Київом, де поклали жертви з найкращих, найменше здезорганізованих полків. Бій був невдатний, але окупив честь Стрілецтва справді дуже болючими втратами.

Почався дальший відступ, у якому Стрілецтво мусіло боротися не тільки з противником, але й з внутрішними своїми хибами і помалу почало назад відзискувати свій блеск. Помалу прочищувались стрілецькі ряди і вже при кінци марта 1919 р. Стрілецтво дало доказ свого відродження кількадневним наступом на Бердичів, який був невдатний вже не ізза малої боєздатности Стрільців, але ізза загальної боєвої обстановки. З боку Стрільців брало участь в бою три полки, з боку большевиків сім. Бій був незвичайно кровавий і коштував Стрільців ок. 1.500 люда вбитими й раненими. Ворожі втрати безумовно були не менші.

Невдатна операція проти Бердичева покінчилася відступом на узол Шепетівка. Ізза втрат під Бердичевом один здекомплєтований полк був розформований і в обороні Шепетівки беруть участь тільки два полки. Проти Стрільців стояли тоді дві сильні большевицькі бригади. Мимо переможного ворожого напору стрілецькі полки холоднокровно, серед завзятих боїв вдержують позицію через цілий місяць, деколи майже зовсім оточені ворогом. Зручними маневрами в поважних боях Стрільці прориваються ворожі лінії і перехрещують ворожі наміри. З тактичного боку беручи — найцікавіщі були бої й маневри в останніх днях цвітня під проводом нового начальника штабу Січових Стрільців полк. ґен. шт. Марка Безручка.

В короткім начерку годі точно представити стрілецькі операції на Волині, зложені з маршів, зручних маневрів і більших або менших боїв. Кровавi бої були видані під Острогом, Ямполем і Кременцем в маю 1919 р. В тому часі два стрілецькі полки, які в инших ґрупах боролися біля Мозира і Бородянки вернули назад до ґрупи Січових Стрільців, а новосформовані нові два полки доповнюють цілу ґрупу до шести полків піхоти загальним числом ок. 6.000 боєвиків.

В червні 1919 р. Січовим Стрільцям, що охоронювали ліве крило ґруп наступаючих на Проскурів і Жмеринку, довелося видержати

головні наступи большевиків, які таким робом бажали спараліжувати акцію центра українських військ. Ряд боїв під Салихами, Пузирками, на Случі, під Миколаєвом, Чорним Островом і Базалією закінчився другим боєм під Чорним Островом, де на участку десяти верст брали участь в бою всі стрілецькі полки, а з боку большевиків пять піших полків і півтора полку кавалєрії. По обох боках грало 40 гармат і 150 скорострілів. По чотирох годинах безперервних наступів і протинаступів в ночі ізза нагального відступу сусідної групи і глибокого окрилення лівої флянки, Стрільці мусіли відступити.

Ізза великих втрат і втоми Стрілецтва командування рішило відорватися від ворога, щоби дати Стрільцям змогу бодай кілька днів відпочати. Стрільці відступили на полудне, але вже 20. липня 1919 р. під Фрамполем удалим протинаступом розбили большевицьку т. зв. Богунівську бригаду, а в два дні пізніще, знаменито обдуманою операцією в щент знищили під Карапчіївкою большевицьку таращанську бригаду.

По цій побіді Стрільці аж до кінця серпня переслідують большевиків і після боїв під Красиловом, Вел. Пузирками, Шепетівкою і Соколовом, який кілька разів переходив з рук в руки, доходять на північ від Звягеля.

Всі ці бої незвичайно прорідили число

Стрільців, а ізза вічних маршів і перетомлення почали ширитися недуги, тим більше, що недостача одежі і обуви вже дуже болюче давалася в знаки.

В вересні ізза наступів денікінських військ на українську армію, були перекинуті туди всі зайві сили з большевицького фронту. Це використали також і большевики для переведення своїх сил проти Денікіна і на большевицькому фронті операції завмерли.

Короткий період затишя і більше стійких успіхів на большевицькому фронті дає Стрільцям змогу звернути увагу на організацію запілля й правильного доповнення стрілецьких сил. Вже в липні організується стрілецький кіш, який обіцює сильно скріпити Стрілецтво. Цей початок правильної організації не може дати занадто важких результатів ізза недостачі одягу й ізза пошестей, а в катастрофою в листопаді 1919 р. провалюється разом з всею тодішньою українською армією.

В жовтні 1919 р. Січове Стрілецтво перекидається проти Денікіна, де по кількох боях у листопаді Стрільці стають свідками переходу галицьких військ на бік Денікіна і повної катастрофи на фронті.

Серед морозів і сильних вітрів, голі й босі Стрільці відступають від Нової Ушиці аж по Старокостантинів, віддаючи гекатомбу пятнистому тифови. Ізза всіх цих неімовірних

трудів і нужди стрілецькі полки проріджуються деякі до 30 чоловіка, инші лишають на певну смерть весь свій склад по дорові.

Безвихідність положення перестає улягати сумнівам і рештки Січового Стрілецтва, подібні до решток наполєонської армії по відвороті з Росії, дотягаються до Нової Чарторії, де їх демобілізується наказом стрілецького командування.

З цілого корпусу Січових Стрільців, вичислюючи всі тилові і фронтові формації не більше 500 чоловіка тягнеться на схід, щоб дочасти на рідну Київщину, чи Полтавщину.

Часть старшин і командування Стрільців дістається в руки Полаків.

Так закінчився четвертий період історії Січового Стрілецтва, період безупинних боїв, період крови і втоми, закінчився мимо волі і проти волі Стрілецтва. Закінчення цього періоду не було наслідком зневіри, а тільки вислідом недостачі одежі, вислідом пошести й матеріяльної нужди та повного фізичного вичерпання, які непереможно поклали край дальшому веденню війни.

Точне представлення цього періоду вимагалоб спеціяльної монографії. Боєва історія Стрілецтва від квітня 1919 дає для тактики приклади дуже високої вартости. Стрілецькими операціями керував в того часу полк. ген. штабу Марко Безручко. В останньому періоді

як бойові провідники кераз визначилися передовсім полк. Роман Сушко і Іван Рогульський, осаул ґен. штабу Юрій Отмарштейн, осаули Іван Андрух і Піщаленко, сотники Франц Борис, Володимир Стефанишин, Ященко, Віктор Філіпович і цілий ряд других старшин.

Не можна не зазначити на цьому місці, що особа отамана Евгена Коновальця як командіра — для Стрілецтва незамінима. Всею душею відданий Стрілецтву, сам Стрілець у повному значінню цього слова, він являється тим, хто вміє зєдинити ріжні, часто в даний момент противорічні собі стремління і надати Стрілецтву найвідповідніщий в даний момент напрям. Знавець людей і добрий обсерватор, він уміє вповні визискати для Стрілецтва кожду одиницю. Організатор на велику скалю, людина без пересудів — він вповні відповідає революційному характерови Стрілецтва.

Навіть із цього побіжного представлення останнього періоду можна вповні зрозуміти, яким трудним було для Стрілецтва чисто організаційне завдання. Мимо одначе дуже неприхильних обставин Стрілецтву удалося досягнути високих організаційних успіхів. Якраз в цьому періоді стрілецька артілєрія достигла найвищого розвою завдяки організаційному хистови полк. Романа Дашкевича. Стрілецтво покидало Київ з семи полевими батеріями, а кілька місяців пізніще розпоряджало вже двацяти полевими батеріями

і тяжкою артілерією, одинокою на всю українську армію.

Організація Коша Січових Стрільців і доповнення, переведена по пляну ос. Івана Чмоли, заповідала дуже гарні результати і правдоподібно булаб принята в цілій українській армії.

Не можна вкінці забути на санітарну організацію в Стрілецтві. Брак ліків і перевязочних матеріялів робили дуже трудною працю стрілецьких лікарів. Характер війни на Україні не давав змоги поставити санітарну організацію на більш трівких підставах. В повних несподіванок боях — стрілецькі перевязочні пункти дуже часто ставали центром обстрілу або й попадали в руки ворога — при чому большевики найчастіще лікарів розстрілювали (пять випадків). Пошесть тифу також сильно прорідила ряди стрілецьких лікарів і сьогодні майже немає ні одного стрілецького лікаря, який не перебувби пятнистого тифу й по кілька приступів поворотного. Тому з повною пошаною треба віднестися до посвяти стрілецького лікарського й шпитального персоналу, що завше старався нераз ціною власного життя приносити полекшу раненим і хворим Стрільцям. Цю посвяту треба цінити тим більше, що тихі подвиги і навіть найтяща праця лікаря завше непомітно губляться на тлі боєвого геройства війська. Найгідніщими представниками стрілецьких лікарів являються д-р

Іван Рикло (перебув тиф), д-р Христина Скачківська-Сушкова (два рази ранена, перебула тиф), д-р Іван Марич (перебув тиф), д-р Дорошкевич (умерший на тиф), д-р Барабаш (зарубаний большевиками).

Ми згадували вже про те, що Стрілецтво не мало симпатій серед української армії. Це було вислідом не тільки ріжниць поміж духом Стрільців, а характером решти армії, але також і ріжниць в самій внутрішній організації Стрілецтва і решти армії. Ці ріжниці були причиною деякої військової ексклюзивности Стрілецтва, яка дуже рідко проявлялася хочби в стрілецькому погляді на старшин. Стрілецтво визискало своє право на деяку автономність і не прияло дуже невигідної й хибної системи, заведеної в цілій українській армії, у якій степень старшини визначується величиною відділу, яким він командує (командір полку зветься полковником, сотні сотником і т. д.) З другого боку в іменуванню старшин Стрілецтво не могло брати під увагу степені даного старшини в російській, чи австрійській армії і тому одиноким мірком, яке визначувало степень старшини при Січових Стрільцях були: висота образування вагального і військового та вартість даного старшини як боєвика, чи організатора і його ідейність, чи духове споріднення з стрілецьким духом. Ізза цього в Стрілецтві був принціп, що всякий старшина чужої армії починає свою

службу рядовиком. — Консеквентне переведення цього прінціпу в періодах організації Стрілецтва, давало йому змогу охоронити свої ряди перед напливом карієровичів і инших небажаних елєментів.

В останньому періоді обставини не дозволяли придержуватися цього прінціпу, але тоді Стрілецтво старалося нездатних старшин усувати.

Таким способом Стрілецтво осягало деякий підбір старшинського складу та викликувало у старшин гордість на те, що вони Стрільці.

Характерне для Стрілецтва також те, що більшість старшин служить не для матеріяльного положення — для посади, це не активні старшини, а люде, які булиб багато краще матеріяльно забезпечені поза військом Через те Стрілецтво зискує на солідности, бо пересічний старшина докладає справді всіх своїх сил до діла, яке він любить і вважає добрим.

Мимо всіх своїх безперечних заслуг для України — Стрілецтво не було як слід використане. Уряд України не повсім звернув увагу на організаційні вартости Стрілецтва, яких виявлення булоб принесло Україні багато більші користи, чим навіть найкращі боєві успіхи Стрілецтва. А власне: Стрілецтво без сумніву могло стати солідним зав'язком правильного українського війська, а по дуже короткому часі й кадром може навіть і для біль-

шої части української правильної армії. При такім вжиттю Стрілецтва — булаби для нього явилася можність поширити скарби стрілецької душі по всій майже Україні. А преці немає сумніву що вартість українського війська при такому поширенню духа Стрілецтва дуже замітно піднеслабся, коли не сказати: сталаб без порівнання більшою.

На всякий спосіб Стрілецтво може бути горде на своє минуле, хоча ця гордість не зродить в решті української армії симпатій для його.

Воно може задоволитися цим, що симпатією оточувало його населення. А пошана для Стрілецтва з боку чужинців і ворогів навіть — може буги найкращим мірилом його справжної вартости.

Нехай буде мені дозволено навести кілька слів із промови члена делєгації містечка Ш., — чужинця — яка прощала Стрілецтво при його відході на денікінський фронт. „Січовим Стрільцям нічого жалувати за Ш.“ — сказав він. — „Вони при такому багацтві своєї душі всюди найдуть щирий прийом. Але, як ми, мешканці нещасного Ш. найдемо других Січових Стрільців?!“

Той, хто прочитав навіть оцей дуже неповний нарис про Стрілецтво зможе собі уявити, яке понуре було життя Стрільців. Стрілецтво не переживало того романтизму, який так характерний для У. С. С. Січові Стріль-

ці не лишили по собі ні пісні, ні літературних нарисів, навіть фотографій можна мало призбирати по ньому. За те існує величезний стрілецький архів, у якому кождий наказ — кров, кожде донесення — кусочки людських нервів. Воно не пережило романтики, бо всі почування, всі думки, вся воля Стрілецтва була придавлена одною тільки ідеєю, одним тільки стремлінням — здобути волю Україні. Поза важкою працею і кровавими змаганнями в Стрілецтві вже не оставалося місця на мрійний і сентиментальний романтизм.

По прочитанню цього неповного нарису всякий зрозуміє також, що — Стрілецтво ще не сказало свого останнього слова, що перед ним ще велика будучина.

„Таке військо трапляється раз на сотки літ", сказав Винниченко, дивлючися на Стрільця, що стояв на варті — в своїому залізному шоломі, заквітчаному червоною стрічкою, похожий на грізну якусь залізну статую.